

سرشناسه	نصری، صدیقه، ۱۳۵۹ -
عنوان	آب، عدالت و امنیت / صدیقه نصری؛ ویراستار مهدی وجدانی.
مشخصات نشر	قم: دانشگاه مفید، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۴۷۸ ص
شابک	978-622-6069-05-2
وضعیت فهرست‌نویسی	فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا (فهرست‌نویسی پیش از انتشار)
یادداشت	کتابنامه چاپ اول.
موضوع	آب، منابع - - ایران - - مدیریت - سیاست دولت Water-supply - - Government policy - - Iran - - Managment توسعه پایدار - - ایران - - جنبه‌های زیست محیطی Sustainable development - - Environmental aspects - - Iran عدالت زیست محیطی - - ایران Environmental justice - - Iran امنیت ملی - - ایران - - جنبه‌های زیست محیطی National security - - Environmental aspects - - Iran
شناسه افزوده	دانشگاه مفید
رده‌بندی کنگره	TD ۳۰۷/۱۱ ۱۳۹۸
رده‌بندی دیویی	۵۵۳/۷۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۵۴۸۷۷۸۱

آب، عدالت و امنیت

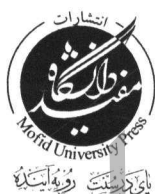

صدیقه نصری

با مقدمه سید عباس عراقچی

پای درخت است و ریشه آنست

آب، عدالت و امنیت
صدیقه نصری

ناشر: انتشارات دانشگاه مفید

صفحه آرا: روح الله محمدی

ویراستار: مهدی وجدانی

چاپ: اشراق

شابک: ۲ - ۰۵ - ۶۰۶۹ - ۶۲۲ - ۹۷۸

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۳۰۰ جلد

قیمت: ۷۶۰۰۰ تومان

entesharat@mofidu.ac.ir

قم - انتهای بلوار شهید صدوقی - دانشگاه مفید

تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۰۲۲۶ - ۰۲۵-۳۲۹۳۵۱۷۷ - صندوق پستی: ۳۶۱۱-۳۷۱۸۵

تقدیم به استاد ارجمند و فرزانه‌ام

سرکار خانم **دکتر سعیده لطفیان**

که در تمام سال‌های نگارش این اثر از

راهنمایی‌های ارزنده ایشان بهره فراوان بردم.

www.Ketab.ir

فهرست مطالب

۱۵	مقدمه
۱۹	پیشگفتار

فصل اول / مقدمه / ۲۳

۲۵	مقدمه
۳۴	اهمیت توسعه پایدار
۳۸	مسائل محیط زیستی
۴۲	رابطه عدالت محیط زیست آب و امنیت ملی
۵۰	سیاست گذاری برای مدیریت منابع آب در ایران
۵۱	۱-۴. منابع آب کشور
۵۷	۲-۴. شیوه تخصیص منابع آب

فصل دوم / سیاست گذاری توسعه و توسعه پایدار / ۶۱

۶۳	مقدمه
۶۵	۱-۲. توسعه
۶۹	۲-۲. نظریه های توسعه
۷۶	۳-۲. توسعه پایدار

- ۱۲۳ ۴-۲. بررسی عملکرد ایران با توجه به بحران آب
۱۲۶ ۵-۲. موانع توسعه پایدار
۱۲۷ نتیجه‌گیری

فصل سوم / رابطه بین توسعه پایدار و عدالت محیط زیستی / ۱۲۹

- ۱۳۱ مقدمه
۱۳۳ ۱-۳. توسعه پایدار
۱۳۷ ۲-۳. عدالت محیط زیستی
۱۶۲ ۳-۳. عدالت محیط زیستی و توسعه پایدار
۱۷۰ ۴-۳. عدالت محیط زیستی در ایران
۱۷۹ نتیجه‌گیری

فصل چهارم / رابطه توسعه پایدار و عدالت محیط زیستی با امنیت ملی / ۱۸۳

- ۱۸۵ مقدمه
۱۸۷ ۱-۴. مفهوم امنیت و امنیت ملی
۱۹۱ ۲-۴. ویژگی‌های امنیت
۱۹۳ ۳-۴. تعریف امنیت
۱۹۵ ۴-۴. تحول مفهوم امنیت ملی
۲۰۲ ۵-۴. سطوح امنیت
۲۰۸ ۶-۴. ابعاد امنیت
۲۱۵ ۷-۴. توسعه پایدار، عدالت محیط زیستی و امنیت ملی
۲۳۸ ۸-۴. منازعه بر سر منابع
۲۶۷ ۹-۴. نظریه‌های جامعه‌شناسی و کمبود منابع
۲۷۲ نتیجه‌گیری

فصل پنجم / هیدروپلیتیک در ایران با توجه به توسعه پایدار عدالت محیط زیستی و

امنیت ملی / ۲۷۵

- ۲۷۷ مقدمه
۲۷۸ ۱-۵. منازعه جهانی بر سر آب

۲۸۴	۲-۵. هیدروپلیتیک
۲۸۷	۳-۵. هیدروپلیتیک خاورمیانه
۲۸۹	۴-۵. هیدروپلیتیک ایران
۳۱۱	۵-۵. هیدروپلیتیک محلی و ملی در ایران
۳۶۱	۶-۵. هیدروپلیتیک منطقه‌ای در ایران
۳۷۲	نتیجه‌گیری

فصل ششم / سیاست‌گذاری برای مدیریت منابع آب در ایران / ۳۷۵

۳۷۷	مقدمه
۳۷۹	۱-۶. مدیریت جامع منابع آب
۳۸۹	۲-۶. سیر تحول مدیریت آب در ایران
۳۹۰	۳-۶. نهادهای متولی مدیریت آب در ایران
۳۹۲	۴-۶. قوانین مصوب و سیاست‌های کلی نظام جمهوری اسلامی ایران در زمینه آب
۳۹۸	۵-۶. چالش‌های مدیریت جامع منابع آب
۴۰۰	۶-۶. نقش دولت با توجه به نظریه بازی‌ها در مدیریت بهینه منابع آب
۴۰۳	نتیجه‌گیری

فصل هفتم / نتیجه‌گیری کلی / ۴۰۵

۴۰۷	۱-۷. تحلیل یافته‌ها
۴۱۵	۲-۷. جمع‌بندی و ارائه پیشنهاد

منابع / ۴۱۹

۴۱۹	الف) منابع فارسی
۴۴۸	ب) منابع انگلیسی
۴۶۱	نمایه

فهرست شکل‌ها

۴۰	شکل ۱-۱. رابطه رشد جمعیت و مصرف انرژی
۲۳۲	شکل ۴-۱. چرخه فروسایي محیط زیستی
۲۵۶	شکل ۴-۲. جزیره نخل در امارات
۲۶۹	شکل ۴-۳. رابطه میان ناامنی و توزیع منابع
۳۱۵	شکل ۵-۱. نقشه آب‌های سطحی کشور
۳۳۵	شکل ۵-۲. نقشه موقعیت کلی در حوضه آبریز زاینده‌رود
۳۳۷	شکل ۵-۳. موقعیت رودخانه زاینده‌رود
۳۴۱	شکل ۵-۴. قطع لوله انتقال آب یزد
۳۴۳	شکل ۵-۵. اعتراض مردمی در اصفهان
۳۴۷	شکل ۵-۶. موقعیت استان‌های واقع در حوضه آبریز دریاچه ارومیه

فهرست جداول

- جدول ۵-۱. توزیع قاره‌ای جمعیت و آب شیرین در جهان ۲۸۳
- جدول ۵-۲. میزان و رتبه بارش و جریان سطحی ۱۰ ماهه کشور منتهی به تیرماه در طی دوره آماری ۴۵ ساله ۲۹۴
- جدول ۵-۳. تعدادی از دریاچه‌های آب شیرین ایران ۳۰۲
- جدول ۵-۴. تعداد و تخلیه منابع آب زیرزمینی استان‌های کشور در طی ۴۰ سال منتهی به ۱۳۸۵- ارقام برحسب میلیون متر مکعب ۳۰۶
- جدول ۵-۵. معیارهای تخمین سرانه آبی ۳۰۹
- جدول ۵-۶. میزان آورد رودخانه‌های اصلی کشور ۳۱۳
- جدول ۵-۷. مصرف آب‌های زیرزمینی به تفکیک استان‌ها ۳۱۷
- جدول ۵-۸. روند رشد جمعیت طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۴۲ ۳۱۹
- جدول ۵-۹. تعداد واحدهای تولیدی فعال در کشور تا پایان سال ۱۳۹۱ به تفکیک استان ۳۲۱
- جدول ۵-۱۰. حجم پساب‌های اصلی در سال ۱۴۰۰ (ارقام به میلیارد متر مکعب) ۳۲۴
- جدول ۵-۱۱. تعداد سدهای ساخته‌شده و یا در حال ساخت کشور ۳۲۸
- جدول ۵-۱۲. میزان جمعیت مساحت استان‌های حوضه آبریز دریاچه ارومیه ۳۴۷
- جدول ۵-۱۳. میزان منابع سطحی و زیرزمینی زیر حوضه‌ها ۳۴۸
- جدول ۵-۱۴. مصارف آب حوضه دریاچه ارومیه ۳۴۹
- جدول ۵-۱۵. گزارش عملکرد تخصیص آب از اول برنامه پنجم تا پایان سال ۱۳۹۳ (ارقام بر حسب میلیون متر مکعب در سال) ۳۵۱

جدول ۵-۱۶. ارقام پتانسیل منابع آب استان ها و سهم آنها در تامین حقابه دریاچه ارومیه

۳۵۷

(ارقام بر حسب میلیارد متر مکعب)

۳۵۸

جدول ۵-۱۷. کارکردها، خدمات و فرآورده‌های دریاچه

۳۶۰

جدول ۵-۱۸. تهدیدهای بیرونی و درونی دریاچه ارومیه

فهرست نمودارها

- نمودار ۱-۳. میزان آلودگی هوا در شهرهای مختلف جهان ۱۷۶
- نمودار ۱-۵. رودخانه‌های مشترک در هر قاره ۲۸۳
- نمودار ۲-۵. سهم بخش‌های مختلف در مصرف آب ۲۹۱
- نمودار ۳-۵. روند بارش طی سال‌های ۱۳۹۲-۱۳۴۷ ۲۹۴
- نمودار ۴-۵. سرانه آب در ایران طی سال‌های ۱۳۴۰-۱۴۰۰ ۳۰۹
- نمودار ۵-۵. حجم متوسط بارش و تبخیر به تفکیک حوضه‌های آبریز کشور ۳۱۴
- نمودار ۶-۵. روند صعودی افزایش جمعیت ۳۱۸
- نمودار ۷-۵. میزان جمعیت شهری و روستایی در سال‌های ۱۳۹۱-۱۳۷۰ ۳۲۲
- نمودار ۸-۵. سهم آبدهی رودخانه‌های دائمی، فصلی و مسیل‌ها ۳۴۷
- نمودار ۹-۵. میزان استفاده از منابع آب زیرزمینی ۳۴۹
- نمودار ۱۰-۵. میزان استفاده از آب‌های سطحی ۳۴۹
- نمودار ۱۱-۵. مقدار سالانه نیاز آبی و آب تخصیصی محیط زیستی به استان کردستان ۳۵۱
- نمودار ۱۲-۵. مقدار سالانه نیاز آبی و آب تخصیصی زیست‌محیطی به استان آذربایجان غربی ۳۵۱
- نمودار ۱۳-۵. مقدار نیاز آبی و آب تخصیصی محیط زیستی به استان آذربایجان شرقی ۳۵۲
- نمودار ۱۴-۵. میزان نوسانات سطح آب دریاچه ارومیه با توجه به تغییرات آب و هوایی ۳۵۵
- نمودار ۱-۶. رتبه عملکرد محیط زیستی ایران ۳۷۷
- نمودار ۲-۶. چارچوب کلی مدیریت جامع منابع آب ۳۸۵

مقدمه

در جهان امروز، رشد شتابان اقتصادی و استفاده بی‌رویه و نابرابر از منابع طبیعی، در کنار افزایش جمعیت، تأثیر سویی بر منابع محیط زیستی داشته است. درست است که یکی از ابعاد توسعه تولید ثروت است، اما پایداری توسعه نیازمند ایجاد عدالت و توجه به تمامی مؤلفه‌های آن است، به گونه‌ای که تداوم توسعه در نسل‌های آینده را نیز تضمین کند. مفهوم عدالت محیط زیستی که امروزه مورد توجه بسیاری قرار گرفته، و نیز پیدایش جنبش‌های عدالت‌خواهانه زیست‌محیطی، نتیجه مشاهده آثار ناگواری است که بحران‌های محیط زیستی برای حیات بشری داشته‌اند. آنچه در محور مطالبات این جنبش‌ها قرار دارد، توجه به آسیب‌پذیری برخی از اقشار جامعه از سیاست‌گذاری‌های محیط زیستی و تلاش در جهت کاهش آسیب‌ها است.

در میان سایر مؤلفه‌های توسعه پایدار، حفظ استانداردهای محیط زیستی، تلاش جهت کاستن آسیب‌های زیست‌محیطی توسعه، و دستیابی به امنیت در تمام سطوح و ابعاد آن، حائز اهمیت فراوان است. میان عدالت محیط زیستی به معنی توزیع برابر منابع، امکانات و فرصت‌های محیط زیستی و نیز جلوگیری از آسیب‌پذیری مناطق و جمعیت‌های در معرض خطر، با «امنیت» رابطه مستقیمی برقرار است. در این بین موضوع آب و میزان فراوانی و وضعیت دسترسی به آن از اهمیت بیشتری برخوردار است. وضعیت آب در حقیقت یکی از عوامل تعیین‌کننده در ارزیابی‌های مربوط به امنیت در ابعاد ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی است. متأسفانه

غالب جوامع بسیار دیرهنگام به مخاطرات ناشی از کمبود منابع آب پی برده‌اند، لذا امروز «آب» به یک نگرانی با ابعاد جهانی تبدیل شده است.

میلیون‌ها نفر در جهان برای شرب و بهداشت آب کافی در اختیار ندارند و دامنه این مشکل روز به روز گستره بیشتری می‌یابد. تعداد کشورهایی که دچار کم‌آبی هستند در حال افزایش است و متأسفانه منطقه غرب آسیا وضعیت نگران‌کننده‌تری دارد. با نگاهی فراگیر به مفهوم امنیت، باید به این تحولات به‌عنوان عواملی تاثیرگذار بر امنیت ملی کشورها نگریست. هم‌اکنون می‌توان به روشنی پیوند میان موضوع آب و برخی منازعات را مشاهده نمود. اگرچه تاریخ به ما می‌گوید که نمونه‌های همکاری بر سر منابع آبی بیش از موارد منتج به منازعه و درگیری بوده است، اما نمی‌توان تعداد کشورهایی که در معرض خطر بی‌ثباتی سیاسی ناشی از کمبود منابع آبی قرار گرفته‌اند را نادیده انگاشت و دچار خوش‌بینی شد.

ظهور رشته هیدروپلیتیک به‌عنوان یک دانش علمی متمایز در سال‌های اخیر به‌طور عمده حاصل افزایش آگاهی و حساسیت عمومی نسبت به اهمیت آب و موضوعات مرتبط با آن بوده است. در واقع یکی از مهم‌ترین دلایل پیدایش دانش هیدروپلیتیک توسعه مطالعات مربوط به آب و رقابت بر سر دستیابی به این منبع ارزشمند است. آب، منازعه و همکاری نخستین گرایش در هیدروپلیتیک است که در سطوح مختلف محلی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی به تأثیر آب بر رفتار کشورها و جوامع می‌پردازد. ماهیت فرامرزی آب و عدم تبعیت آن از مرزهای ملی، ضرورت این دانش را دوچندان کرده است. در کنار توزیع ناهمگن منابع آبی، عبور مرزهای سیاسی از میان حوضه‌های آبریز بر نقش و اهمیت هیدروپلیتیک آب افزوده است.

وضعیتی که شرح داده شد اقتضا می‌کند تا مطالعات میان رشته‌ای مربوط به توسعه پایدار، محیط زیست و امنیت مورد توجه بیشتری قرار گیرد. با مد نظر داشتن دیدگاه‌های نوین پیرامون امنیت ملی و تاثیرپذیری آن از مولفه‌های محیط زیستی، خصوصاً "عنصر آب، ضرورت دارد تا به مقوله امنیت ملی فراتر از تعاریف سنتی مبتنی بر امنیت سخت‌افزاری نگریسته شود و مولفه‌های مختلف دیگر، خصوصاً ملاحظات زیست‌محیطی، به ارزیابی‌ها و سیاست‌گذاری‌های کشورها در حوزه امنیت ملی اضافه گردد.

کتاب حاضر کوششی قابل توجه در راستای گسترش مطالعات مربوط به آب و افزایش آگاهی‌های عمومی در این موضوع بسیار مهم است. در این کتاب با تاکید بر هیدروپلیتیک و تأثیر آن بر منازعات آبی و با اشاره به نمونه‌های موردی، آثار آنها بر امنیت ملی توضیح داده می‌شود. با توجه به اینکه ادبیات موجود در این حوزه به نقش عدالت محیط زیستی در حوزه امنیت ملی کمتر پرداخته است، نویسنده این کتاب با پرداختن به این موضوع و دستیابی به داده‌های عینی و نظری تلاش نموده است تا تأثیر عدالت محیط زیستی و توسعه پایدار بر امنیت ملی را با تکیه بر مدیریت منابع آبی مورد بررسی قرار دهد. بدین لحاظ تلاش ارزشمندی انجام شده و مشارکت خوبی در توسعه ادبیات مربوط به دانش هیدروپلیتیک در فضای علمی کشور صورت گرفته است. بدین لحاظ مطالعه این کتاب را به دانشجویان و دانش‌پژوهان در این حوزه مهم توصیه می‌نمایم. امیدوارم نویسنده محترم به این مسیر ادامه داده و ادبیات بیشتری در حوزه مطالعه تطبیقی روش‌های نوین حل بحران آب در جهان و شیوه‌های کاهش منازعات آبی تولید نماید.

دکتر سید عباس عراقچی

معاون سیاسی وزارت امور خارجه

تابستان ۱۳۹۷